

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 126 2005

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Anna Williams (uppsatser) och Petra Söderlund (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av
Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Box 632, 751 26 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 1 juni 2006 och för recensioner 1 september 2006.

Uppsatsförfattarna erhåller särtryck i pappersform samt ett digitalt underlag för särtryck. Det består av uppsatsen i form av en pdf-fil, lagrad på en diskett.

Abstracts har språkgranskats av Sharon Rider.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet Pg: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapetets hemsida kan nås via adressen www.littvet.uu.se.

ISBN 91-87666-23-5

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2005

Inger Littberger, *Omvändelser: nedslag i svenska romaner under hundra år*. Brutus Östlings Bokförlag Symposion. Stockholm/Stephag 2004.

Begreppet ”conversion” används på anglosaxiskt språkområde i samband med forskning kring självbiografier. Den egentliga omvändelseromanen har dock undersökts i mindre omfattning och Littbergers bok är ett försök att avhjälpa denna brist genom att studera sex romaner kring temat, från Strindbergs *Inferno* (1897) till Unni Drouges *Regnbågens tid* (1997). Den har vuxit fram inom ett tvärvetenskapligt projekt lett från teologiska institutionen i Lund. Tidigare har författaren disputerat på en avhandling om Ulla Isaksons romankonst.

I ett inledande kapitel presenteras en störtfod av forskare, texttolkare och teoretiker som behandlat olika aspekter av fenomenet omvändelse. I anslutning till några av dem berörs frågan om språkets roll. Att bli omvänd innebär ”att anamma en ny retorik, ett nytt språksystem”, till exempel den evangeliska kristendomens (s. 13). Nya metaforer, liknelser och bilder utnyttjas för att frilägga livets mening. Forskarens uppgift blir därför många gånger att tolka den omvändes tolkningar av det skeddade, med alla dess inslag av fiktion och litterär komposition, utelämnanden, redigeringar och kanske förfalskningar. Littberger diskuterar också frågan om huruvida den omstörande upplevelse den drabbade erfarit kan överföras till ord, vilket Harold Bloom anser, samt omvändelseromanens förhållande till utvecklings- och bildningsromanen och till självbiografien. För egen del håller hon fram Augustinus’ *Bekännelser* som omvändelseberättelsens mönster, där samtliga nämnda romantyper finns företrädda.

Några för studien väsentliga termer definieras också. Författaren skiljer mellan ”konversion” och ”omvändelse”, där det förstnämnda avser ”övergången från ett trossamfund till ett annat”, det senare ”den inre process som innebär att en individ överger sitt gamla tros- och livsåskådningsystem för att anamma ett nytt” (s. 20). Försöken till preciseringar är väl inte helt glasklara. Men det är omvändelseromanen på religionens område hon vill studera, inte på filosofins eller politikens. Gränsen gentemot epifanin, den plötsliga gudomliga uppenbarelsen, är också flytande. Ett alltför kortfattat men ytterst givande parti nämner den framträdande roll den intuitiva insikten har i 1900-talslitteraturen, där innehållet dock är av

en mer världslig natur. Frågan väcks också om en kristen omvändelse kan jämföras med en buddhistisk eller islamsk samt huruvida en kristen omvändelse tar sig samma uttryck i olika kulturer.

Det finns även skilda modeller för omvändelsen. Den kan vara en plötslig händelse eller en långsamt framskridande process. Tre olika paradigm introduceras: utvecklingen fram mot omvändelsen liknas vid en pilgrimsfärd, vid en strid mellan onda och goda makter samt slutligen vid ett spiralförmigt uppåtstigande. I det första fallet sker vändningen plötsligt, i det andra gradvis, i det tredje när man kanske aldrig fram till men närmar sig ändå målet.

Två teoretiker har haft stort värde för analysen. Från Bachtin hämtas tanken på en polyfon eller dialogisk roman samt givetvis karnevalsbegreppet och den groteska realismens degraderingar, från Harold Bloom föreställningen om uppror och kamp mot samt ”fälläsningar” av litterära fadersfigurer. Slutligen försöker sig Littberger på den omöjliga uppgiften att ringa in postmodernismens kännetecken. Hon stannar vid dess karaktär av konstruktion, brist på allvar, framhävande av underhållningsaspekten, blandning av fakta och fiktion, utnyttjande av opålitliga berättare osv. Paradoxalt nog finner hon att undersökningens äldsta text – *Inferno* – är den mest postmodernistiska genom sin ovisshet och sina ständiga ifrågasättanden och reträtter.

Littbergers syfte är inte att skriva omvändelseromanens historia. Hon intresserar sig i första rummet för de texter som avviker från ”det förväntade mönstret för en omvändelseberättelse samtidigt som de ändå på ett givande sätt låter sig läsas som omvändelseromaner” (s. 33). Genrens komplexitet och vidd hamnar därmed i fokus. Hon inleder därför sin undersökning med ett exempel på en typisk omvändelseskildring, Eva Alexandersons *Fyrtio dagar i öknen* (1964), som ägnas tolv sidor. De övriga fem romanerna behandlas därefter kronologiskt och analyserna blir allt bredare.

Alexandersons bok är uttalat självbiografisk och bygger delvis på dagboksanteckningar. Den kris huvudpersonen genomgår beskrivs i traditionella termer av död och nyfödelse i en avskild miljö, ett norskt fjällhotell, en öken av is med utrymme för rannsakan och självinsikt. Det finns förbud om att något håller på att hända, men den exakta tidpunkten för omvändelsen är osäker. Språket förmår inte formulera vad som skett

och striden är ännu inte avslutad. Vändningen från ateism till kristendom kommer att fortsätta kontinuerligt. En jämförelse med katolska berättelser visar att där är inträdet i den nya kyrkan – konversionen – det väsentliga. Hos Alexanderson utgör däremot den moraliska förändringen – omvändelsen – och epifanin bokens tyngdpunkt.

Strindbergs *Inferno* hade den alternativa titeln ”Le grand désordre” och detta kullkastande av en på förhand given ordning, det flytande och flyktiga, bokens karaktär av uppbrott och omkastningar har ställts samman med en postmodernistisk estetik. Ur genresynpunkt är boken svårbestämbar: ”Den börjar som en fransk ockult roman och slutar som en självbiografisk skildring” (s. 60). Littberger beskriver den som ”en fiktionaliserad, skönlitterär text”, ”en självbiografiskt strukturerad roman” utformad som en ”pilgrimsresa med syndafall och frestelser” (s. 61, s. 63). Någon markerad tidpunkt för en omvändelse saknas dock, Gudsnamnet undviks och vad den eventuella omvändelsen mynnar ut i förblir oklart. Att Strindberg betonar bokens självbiografiska prägel ter sig naturligt. De märkliga sammanträffanden huvudpersonen råkar ut för hade ju inte varit uppseendeväckande i en fiktiv text. Mer tveksamt är väl påståendet att den moderna litterära självbiografin tack vare sin introspektion är ”religiöst motiverad” (s. 62).

Följer skildringen då omvändelseromanens mönster från ateism till frälsning? Knappast, konstaterar Littberger. ”Makterna” finns med i spelet redan från början. Det är svårt att finna spår av någon ödmjukhet. Vändningen från död till nytt liv är blott tillfällig och protagonisten hamnar återigen vid utgångspunkten. Här finns ”små omvändelser” som ständigt återtas. Ett kristet mönster bejakas för att strax förkastas, något som eventuellt kan ställas samman med den pietistiska traditionen. Strindberg mötte i ungdomen och där misslyckandena och svårigheterna i troskampen betonas.

Sven Lidmans *Såsom genom eld* (1920) blev hans sista regelrätta roman. På ytan liknar den en typisk omvändelsestraktat: karaktärerna tecknas i svart och vitt och det godas seger är given på förhand. Under loppet av ett dygn förändras två av bokens huvudgestalter i grund och vid sidan av dem blir en rad bifigurer också frälsta. Författaren visar dock att entydigheten i denna till synes monologiska text är skenbar. Hon ställer bland annat frågan om romanen är en söndagsskolebe-

rättelse, ett mysteriespel, en fars eller en religiös thriller med inslag av helgonlegend. Naturalismen häcklas samtidigt som den tillämpas. Problemet för författaren var att han sneglade dels mot den finkulturella publiken och kritiken, dels mot de fromma församlingarnas förväntningar. Predikanten och konstnären hamnade i konflikt. En frän satir på gränsen till hat riktas mot hycklande, skenheliga och salvelsefulla ”troende”, liksom mot inslag i den sekulariserade samtiden, vilket tycks stå i strid med den kristna förlåtelse-tanken. Littberger pekar också på det motsägelsefulla i att den demoniske Bernhard Wohlgenut, det ondas representant, blir ett medel för svägerskan Julias själsliga genombrott och får stå för det andliga budskapet. Några av hennes läsningar kan i förstone synas diskutabla, till exempel att Julia ”väcks” redan vid första mötet med Bernhard (s. 95) eller att den senare blir ”omärkligt ’omvänd’” (s. 105), vad som nu menas med det. Referenserna till Bachtins tankar om ”superadressaten” och rättegångsscenarioet tillför inte heller analysen något utan fördunklar den snarare. Hon glider också alltför snabbt förbi den avslutande stora och gåtfulla drömvisionen.

Sven Lidmans son Sam har ägnat en rad böcker åt att gå tillrätta med den miljö i vilken han växte upp. Littberger diskuterar *Frankensteins gud* (1973), men berör även andra verk av författaren, kanske i så hög grad att det egentliga studieobjektet hamnar i skymundan. Hans bok karakteriseras som en omvänd omvändelseroman eftersom den behandlar uppbrottet ur och avfallet från den pingströrelsefadern tillhörde, alltså en ”deconversion”. Lidman identifierar sig med Loke, ”Lucifers motsvarighet i Norden” (s. 140). Hans bok kallas en rapsodisk och sönderbruten berättelse, där fakta och fiktion blandas med varandra. Men revolten riktar sig inte bara mot barndomens religion med dess antiintellektualism och fundamentalism, utan i lika hög grad mot fadern, vars texter ifrågasätts och till vilka alternativa versioner läggs fram. De blir därmed goda illustrationer till Harold Blooms teser om fadersupproret i litteraturen. Varje religiöst begrepp får här sin omvända betydelse. Det är inte frälsningsögonblicket som ger befrielse utan utträdet ur församlingen. Likaså med beteckningen ”hemkomst”. Det heliga skall till varje pris degraderas.

Ett exempel på detta är när Lidman ersätter faderns rent andliga predikoidiom med en sexuell retorik. Högt och lågt blandas med varandra, kristet och hedniskt, pingstvänner och nazister. Re-

ligiös extas och orgasmens hänryckning likställs. Det själsliga dras ner på ett kroppsligt plan med elst vulgärt språk och analhumor. Flickan Siebyll Karlsson förkroppsligar denna legering av heligt och profant. Här blir referenserna till Bachtins föreställningar om en karnevalisk hållning synnerligen upplysande. Littberger vill också se en förbindelse med postmodernismen genom att denna och karnevalsprincipen båda hävdar ”att det finns mer än en sanning” (s. 149). Motsägelsefullheten visar sig även på ett annat plan. Många scener från uppväxten är närmast idylliska. Det kan hänga samman med att den religion som revoltören lämnat trots allt satt så djupa spår i honom att den ändå bestämmer hans fortsatta liv, en existens i hatkärlekens tecken. Lidman skulle i så fall inte vara så befriad från sin frikyrkliga utgångspunkt som han vill göra gällande. Religionen behåller sitt grepp om honom.

Här finns också en illustrativ jämförelse med Edmund Gosses självbiografiska *Father and Son* (1907), som också skildrar ett uppbrott från faderns och ungdomens trosmiljö. Även Gosse använder sig av parodins grepp och söker ett motspråk för att värna sin identitet.

I bokens två sista avsnitt dryftas Bengt Pohjanens roman om väckelseledaren Lars Levi Laestadius – och Unni Drougges New Age-influerade och hårt kritiserade *Regnbågens tid*. Analyserna är intrikata och värdefulla men känns ändå inte lika angelägna som de tidigare. Vad beträffar Pohjanens bok med dess anakronismer, identitetslekar och överraskande pronomenbyten är mycket av vad som sägs en upprepning av redan anförda observationer om postmodernismen. Texttolkningens problem för analysen av omvändelsens mirakel blir också centralt. – Drougges roman visar sig märkligt nog ha många beröringspunkter med Strindbergs. Den största skillnaden är kanske att hon inte har det öppna slut Strindberg föredrar.

Den blodlösa, fromma predikotonen i citaten blir allteftersom läsningen fortskrider tämligen påfrestande i all deras nyanslöshet och klichéanhopning, men det är ju inte författarens fel. Det är däremot hennes kommentarer som emellanåt är skrivna på ett väl kryptiskt språk. Bakgrundsmaterialet har också en tendens att överta utrymmet till förfång för romanerna. Det är betecknande att den löpande textens 270 sidor har en notapparat på 100 sidor. Detta till trots saknar man en del hänvisningar. Gunnar Brandell får bara ett

kort omnämnande i Infernodelen, även om hans betydande forskningsinsatser flyktigt skisseras i några noter (s. 298f). Ändå är det säkerligen så att Littberger uppmärksammat ett forskningsområde som i dessa yttersta tider borde tilldra sig stort intresse och för vars vidare studium hon lagt grunden.

Pär Hellström

Hans Granlid, *Spänningarnas förlösning. Om Dan Anderssons verk och verklighet – med särskild hänsyn till hans sena prosa*. Proprius förlag. Stockholm 2004.

Vid sin död våren 1999 efterlämnade Hans Granlid både skönlitterära och litteraturvetenskapliga manuskript, varav de flesta hittills förblivit opublicerade. Efter uppväxt och studier i Stockholm hade han disputerat 1957 i Göteborg för Staffan Björck på en avhandling om Martin Koch och arbetarskildringen. De följande åren tjänstgjorde han som modersmålslektor vid olika läroverk, samtidigt som sommarloven ägnades åt forskning. Under första hälften av sextioalet tillkom sålunda böcker om stil och innebörd i *Gäst hos verkligheten*, om svenska historiska romaner (standardverket *Då som nu*) samt om Henry Millers författarskap.

Sitt stora genombrott som skönlitterär författare fick Granlid med romanen *Nertrappning* (1969), varefter han under dryga decenniet utvecklade en exempellös och genremässigt mångsidig produktivitet. I ett efterhandsperspektiv framstår romanerna utan vidare som livsverkets märkligaste inslag (Dessa har behandlats av mig i *Revolt och mystik. En bok om Hans Granlids romaner*, 1989). Åttioalet ägnade Granlid i hög grad åt esoteriska/ockulta studier, vilket gav till resultat en rad debattböcker och tänkeböcker – även diktsamlingar. Under sina sista levnadsår återvände han till litteraturvetenskapen och framför allt till två livsåskådningsmässigt befryndade diktare, som delade hans intresse för teosofi och odogmatisk mystik: Walter Ljungquist och Dan Andersson. Manuskriptet om Ljungquist är så voluminöst att publicering ter sig föga realistisk, texten om Dan Andersson är däremot omfångsmässigt lätthanterlig och har nu tack vare initiativ av Dan Andersson-sällskapet kunnat utges postumt. Författarens förord är daterat i juni 1996,